

*Ніна СЛЮСАРЕНКО,
Марія КУЛЬБАЦЬКА*

СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглянуто значення та переваги суб'єкт-суб'єктного підходу до організації педагогічного процесу. Розкрито сутність понять «об'єкт», «суб'єкт», «суб'єкт-об'єктний підхід», «суб'єкт-суб'єктний підхід». Виділено особливості суб'єкт-суб'єктної взаємодії та механізм її реалізації. Звернуто особливу увагу на те, що суб'єкт-суб'єктний підхід є однією з ключових складових ефективної взаємодії учасників педагогічного процесу, оскільки передбачає взаємний та плідний розвиток якостей особистостей як учня, так і вчителя у процесі їхнього спілкування та спільної діяльності.

Ключові слова: об'єкт, суб'єкт, суб'єкт-об'єктний підхід, суб'єкт-суб'єктний підхід.

Постановка проблеми. Нові ціннісні орієнтири суспільства, складний, багатоаспектний шлях гуманізації та демократизації сучасної освіти вимагають принципових змін характеру взаємодії між учасниками педагогічного процесу. Нині традиційна система навчання перестала задовольняти потреби суспільства і школи, які вимагають цілісного й системного знання про людину як найвищу цінність, гармонізації взаємовідносин між учнями та вчителем, побудови їх на довірі, повазі, діалозі, діловому співробітництві, суб'єкт-суб'єктних відносинах.

Однак проблема цілеспрямованого переходу до сфери суб'єкт-суб'єктних відносин гальмується і ускладнюється внаслідок збереження традиційного суб'єкт-об'єктного підходу, що передбачає орієнтацію у повсякденній практичній діяльності на «знаннєву» складову навчання, коли вчитель вбачає в учневі лише об'єкт навчального процесу, а не активну особистість [2].

Відомо, що при здійсненні суб'єкт-об'єктного підходу пріоритетну позицію займає вчитель, який повністю координує діяльність не лише

власну, а й учнів, які зазвичай пасивно освоюють соціальний досвід. Це, без сумніву, перешкоджає розвитку у них здатності проектувати і прогнозувати свої вчинки та поведінку, самостійно шукати альтернативні способи розв'язання проблемних питань, формулювати й обґрунтовувати власну точку зору.

Натомість суб'єкт-суб'єктний підхід уможливорює урівноважити позиції вчителя й учня, що виражається у спільному обговоренні актуальних навчальних і виховних проблем, застосуванні педагогом демократичного стилю управління. При цьому педагог у більшості випадків виконує лише роль координатора. Крім того, суб'єкт-суб'єктні відносини передбачають взаємний та плідний розвиток якостей особистості як учня, так і вчителя у процесі їхнього спілкування і спільної діяльності. За таких умов виникає потреба в детальному вивченні суб'єкт-суб'єктних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу відносин на розвиток особистості і загалом на результативність педагогічного процесу завжди привертала значну увагу вітчизняних (І. Бех, О. Заболотна, Т. Левченко, Г. Селевко, О. Степанов та ін.) та зарубіжних науковців (А. Алтухова, Ю. Бабанський, А. Брушлинський, К. Дворянкіна, К. Карпінський, О. Кролевецька, О. Леонт'єв, Д. Мехонцева, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, Г. Томе, Р. Мотшніг-Пітрік, А. Сантос та ін.).

Аналіз та узагальнення сучасної психолого-педагогічної літератури засвідчує, що у ній відсутнє комплексне висвітлення з позицій міждисциплінарного підходу сутності суб'єкт-суб'єктного підходу до організації навчально-виховного процесу.

Мета статті – з'ясувати сутність та переваги суб'єкт-суб'єктного підходу до організації педагогічного процесу.

Питання педагогічного спілкування і взаємодії, крім педагогіки, досліджуються і в таких науках, як: філософія, психологія, соціологія та соціальна психологія. Тому для розуміння механізмів впливу відносин на розвиток особистості доцільно застосовувати знання декількох дисциплін, тобто так званий міждисциплінарний підхід.

Передусім з'ясуємо з позицій міждисциплінарного підходу сутність понять «об'єкт» та «суб'єкт».

Зауважимо, що у традиційній педагогіці (Я. Коменський, Й. Герbart, А. Дістервег, Й. Песталоцці) дитині відводиться роль об'єкта, якому представник старшого покоління, вчитель (суб'єкт) передає свій досвід. Кінцеву мету освітньої системи, підготовку дитини до життя, моделюють також представники старшого покоління (вчитель, дорослі). До того ж саме вони визначають і зміст, і методи освіти дітей [12].

Таким чином, поняття «об'єкт» розглядається як елемент дійсності, на який спрямована активність суб'єкта, що з ним взаємодіє [14, 328].

Отже, можна констатувати, що «об'єкт» виконує лише інертну, безініціативну функцію. З цього приводу В. Войтко зауважив, що об'єкт виявляється у відносинах, зумовлених потребами і можливостями суб'єкта [4, 108].

Підтверджує вищезазначене висновок О. Леонт'єва, який пише, що об'єкт, відчуває вплив, який виявляється у пасивній, пригніченій позиції [10, 11]. Очевидно, що за таких умов неможливий гармонійний розвиток і саморозвиток особистості учня, визнання ним власної індивідуальності та неповторності.

Протилежним до поняття «об'єкт» є термін «суб'єкт».

Так, у «Психологічній енциклопедії» О. Степанова суб'єкт (лат. *subjectum* – підкладене) трактується як «конкретний індивід або соціальна спільнота, що володіє свідомістю, волею і здатна цілеспрямовано перетворювати дійсність і себе» [14, 348]. При цьому зазначається, що перетворення індивіда на суб'єкта відбувається через його взаємодію з іншими людьми, у спільній діяльності.

На думку А. Брушлинського, людина як суб'єкт – це системна цілісність усіх її найскладніших і суперечливих якостей, станів і властивостей, її свідомості і несвідомості [3, 3]. Учений також пише, що суб'єкт – це людина на вищому рівні діяльності, спілкування й автономності. Саме здатність особистості організувати і регулювати своє життя як підпорядкування власним цілям, цінностям є вищим рівнем і справжньою якістю суб'єкта [13, 20].

Виходячи з визначення «суб'єкта» як ідеалу розвитку людини, виділяють притаманні йому основні характеристики, такі як: активність, здатність до розвитку та інтеграції, самовизначення і самовдосконалення [1, 258]. Водночас ключовою властивістю «суб'єкта», вважають здатність перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичних перевтілень, мати сформоване ставлення до самого себе, оцінювати способи діяльності, контролювати її хід і результат [15, 17].

Для глибшого розуміння сутності терміна «суб'єкт» К. Карпінський пропонує застосовувати два ключові підходи: перший ґрунтується на визнанні того, що суб'єкт є носієм і виконавцем діяльності, у другому суб'єкт не просто репродуктор, неупереджений виконавець, але і володар, господар, творець власного життя [7, 68]. Безумовно, взаємодія цих підходів дає змогу досить повно розкрити сутність «суб'єкта» як носія активності і діяльності, як свідомої дійової особи, що здатна відповідати за свої вчинки та повністю оцінювати їх наслідки.

Отже, «суб'єкт» є носієм активного, діяльного, творчого потенціалу, здатний свідомо планувати й організовувати власну діяльність, впливати на партнера, сприймати, аналізувати та оцінювати власну діяльність і взаємозв'язки з іншими людьми. Тоді як «об'єкт» визначається як поз-

бавлений активності приймач інформації, на який безпосередньо спрямована діяльність «суб'єкта».

Виходячи із цього, учня слід розглядати як «суб'єкта» освітнього простору – носія цілей і технологій їх реалізації, завдяки яким відбувається його становлення як «суб'єкта» самонавчання, самовиховання і управління взаємодією з навколишнім світом [5]. Вищезазначене уможливорює констатацію, що перехід від традиційного суб'єкт-об'єктного підходу до організації педагогічного процесу до суб'єкт-суб'єктного, – доцільний.

Тим більше, що ефективність педагогічного процесу безпосередньо залежить від того, які відносини склалися між тим, хто навчає, і тим, хто навчається. Зі свого боку відносини між учасниками педагогічного процесу тим кращі, чим більш природно вони себе почувають. Зазначене особливо стосується того, хто навчається. Якщо він відчуває увагу, підтримку, схвалення, то прагне до здобуття знань, намагається в усьому наслідувати того, хто навчає. Яскравим прикладом можуть слугувати відносини між учителем початкової школи та учнями. Найчастіше учні надзвичайно поважають свого вчителя, прагнуть виконати будь-яке його завдання чи доручення. Більшість із них мають неабиякі успіхи у навчанні. Це наслідок того, що вчитель виявляє увагу до кожної дитини, помічає всі її здобутки, заохочує до виконання більш складних завдань, допомагає в усьому. На жаль, в основній і старшій школі ставлення учнів до вчителів дещо змінюється. Далеко не всі педагоги користуються повагою учнів, є для них прикладом. Таку ситуацію можна пояснити тим, що в основній і старшій школі кожен учитель викладає свій предмет. При цьому кількість учнів, які протягом дня (тижня, року) «проходять через його руки», набагато більша, ніж кількість учнів, які в початковій школі навчаються в одного вчителя. Однак це не означає, що справу навчання і виховання підростаючого покоління в основній і старшій школі «поставлено на потік». Є чимало вчителів-предметників, які досить уважно ставляться до всіх своїх учнів, сприймають кожного з них як особистість. За таких умов учень із об'єкта навчання і виховання перетворюється на суб'єкт, а відносини між учителем і учнями стають суб'єкт-суб'єктними.

В «Енциклопедії освіти» поняття «суб'єкт-суб'єктні відносини» характеризується як «міжособистісна педагогічна взаємодія, що реалізує базову потребу дитини в залученні її до соціуму і культури суспільства на основі рівноправного партнерства з учителем, характеризує готовність суб'єктів виховання до взаєморозуміння і взаємоповаги у процесі спілкування і діяльності» [6, 883]. Наголошено, що «суб'єкт-суб'єктний характер відносин між учителем і учнем є запорукою збереження інди-

відуальності дитини, її унікальності, різнорівневості й різноплановості у здібностях, можливостях, інтересах, потребах» [6, 884].

За суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогічний процес можна розглядати як спільну діяльність учня і педагога. При цьому педагог здійснює педагогічну діяльність, а учень – освітню [11].

Очевидно, що суб'єкт-суб'єктні відносини – це внутрішня характеристика, а відтак і результат педагогічної взаємодії, організованої з урахуванням закономірностей навчального процесу та спрямованої на забезпечення ефективної самореалізації всіх її учасників.

Зарубіжні дослідники Р. Мотшніг-Пітрік (Австрія) і А. Сантос (США) наголошують, що саме особиста винахідливість педагога, його відносини з учнями здійснюють значний вплив на їх навчання. Учитель і учень зустрічаються, щоб надихати один одного і якнайкраще передати знання, навички, установки і досвід у творчому та захопливому середовищі, що значно поліпшує якість та креативність результату процесу викладання і навчання [16].

Отже, можна стверджувати, що педагог є координатором суб'єкт-суб'єктної діяльності, оскільки від його професійної позиції (а саме: від прийняття учня з усіма його віковими проблемами; ставлення до нього як до індивідуальності; здатності до активного діалогу з дотриманням такту та делікатності; сприйняття розвитку суб'єктності дитини як значимої педагогічної мети) залежить реалізація суб'єктної позиції учня у навчальному процесі.

У суб'єкт-суб'єктних відносинах між учнем і вчителем виділяють три взаємопов'язані етапи: перший – усвідомлення власної суб'єктності; другий – прийняття суб'єктності іншого і співтворчості; третій – перехід від суб'єктно-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних відносин [8]. Цілком зрозуміло, що у цілісному педагогічному процесі механізм здійснення суб'єкт-суб'єктних відносин представляють ситуації узгодженого навчання, які інтегруються у простір спілкування на основі скерування узгоджених кроків спільної діяльності.

Т. Левченко акцентує нашу увагу на тому, що в усіх сучасних дидактичних концепціях центром стає особистість того, хто навчається, його мотиви, інтереси, потреби, бажання, наміри, стилі діяльності [9]. А суб'єкт-суб'єктний підхід уможливорює спрямувати педагогічний процес на особистість учня, забезпечити максимально сприятливі умови для розвитку і розкриття його здібностей, для самовизначення.

За Т. Левченком, суб'єкт-суб'єктні відносини переходять до суб'єктно-діяльнісного підходу. Цей процес реалізується на основі послідовної індивідуалізації всього педагогічного процесу: по-перше, врахування особистісної специфіки учня, його персоналізації; по-друге, врахування індивідуальних особливостей особистості педагога.

Таким чином, у «серці» педагогічної системи перебуває суб'єкт 1 (той, хто навчає) і суб'єкт 2 (той, хто навчається), а процес навчання вибудовується з урахуванням їхніх особистісних якостей, властивостей, індивідуальних особливостей, а також на основі їх плідної взаємодії. При суб'єкт-суб'єктній взаємодії педагогічний процес надає кожному учневі можливість реалізувати себе у навчанні та поведінці. При цьому максимально враховуються здібності, інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктний досвід кожної дитини.

Суб'єкт-суб'єктний підхід до організації педагогічного процесу спрямовується не лише на засвоєння певної суми знань, а й на способи цього засвоєння, мислення і діяльності, на розвиток пізнавальних сил і творчого потенціалу учнів. На противагу методам і формам механічної передачі готової інформації, монологічності вчителя, пасивності учня тощо суб'єкт-суб'єктний підхід дає змогу учневі визнати свої права на цілепокладання, контроль і оцінку результатів власної навчальної діяльності.

Висновки. Отже, за умов орієнтації сучасної системи освіти на особистість одним із основних завдань школи є така організація педагогічного процесу, за якої учитель сприймав би учня як рівноправну цілісну особистість, створюючи при цьому суб'єкт-суб'єктні відносини. Оскільки суб'єкт-суб'єктна взаємодія передбачає не лише зростання освітнього рівня учнів, а й розвиток умінь проектувати і прогнозувати свої вчинки та поведінку, самостійно шукати нові способи розв'язання проблем, мати власну точку зору на різні процеси і явища, вчитель має виступати в ролі чуйного партнера, який підтримує учнів, досконало володіє навчальними, виховними, оцінювальними, консультаційними компетенціями.

Отриманий під час навчання у школі досвід є особистісним. Зазвичай учень переносить його на розв'язання своїх життєвих проблем, перетворюючись на суб'єкта власної життєдіяльності. Ефективність цього процесу, а насамперед суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя і учнів, залежить від того, які форми і методи було при цьому використано.

Обґрунтування найбільш доцільних форм і методів навчання та виховання, а також оптимальних шляхів їх застосування в умовах суб'єкт-суб'єктного підходу до організації педагогічного процесу є перспективним і може стати предметом подальшого наукового пошуку.

Література

1. Абульханова-Славская К. Деятельность и психология личности / К. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 336 с.
2. Алтухова А.А. Формирование субъект-субъектных отношений учителя и учащихся в учебном процессе общеобразовательной школы : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Анна Анатольевна Алтухова. – Барнаул, 2004. – 22 с.

3. Брушлинский А. Проблемы психологии субъекта / А. Брушлинский. – М. : Институт психологии РАН, 1994. – 109 с.
4. Войтко В. Психологический словарь / В. Войтко. – К. : Высшая школа, 1982. – 218 с.
5. Дворянкина Е.К. Моделирование образовательной системы вуза по развитию студентов как субъектов профессионально-педагогической деятельности : автореф. дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Екатерина Корнеевна Дворянкина. – Хабаровск, 2012. – 32 с.
6. Кремень В. Енциклопедія освіти / В. Кремень ; Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Карпинский К. Человек как субъект жизни : монография / К. Карпинский. – Гродно : ГрГУ, 2002. – 280 с.
8. Кролевецкая Е.Н. Развитие субъект-субъектных отношений во взаимодействии куратора и студенческой группы : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Елена Николаевна Кролевецкая. – Белгород, 2006. – 23 с.
9. Левченко Т. Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах : монографія / Т. Левченко. – Вінниця : Видавництво «Нова книга», 2002. – 512 с.
10. Леонтьев А. Педагогическое общение [Электронный ресурс] / А. Леонтьев. – М., 1979. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/1206617/>
11. Новиков А. Основания педагогики [Электронный ресурс] / А. Новиков. – 1-е изд. – М. : Эгвес, 2010. – Режим доступа : <http://www.anovikov.ru/books/op.pdf>
12. Селевко Г. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 т. / Г. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 1. – 816 с.
13. Слободчиков В. Основы психологической антропологии. Психология человека. Введение в психологию субъективности : учебное пособие для вузов / В. Слободчиков, Е. Исаев. – М. : Школа-Пресс, 2000. – 384 с.
14. Степанов О. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
15. Томэ Г. Теоретические и эмпирические основы психологии развития человеческой жизни / Г. Томэ // Принципы развития в психологии. – 1978. – № 3. – С. 17.
16. Motschnig-Pitrik R. and Santos A.M. The Person Centered Approach to Teaching and Learning as Exemplified in a Course in Organizational Development [Электронный ресурс] / Renate Motschnig-Pitrik, Antonio M. Santos // Zeitschrift für Hochschulentwicklung. – 2006. – Jg.1 / Nr.4. – Режим доступа : <http://www.zfhe.at/index.php/zfhe/article/download/117/164>.

Слюсаренко Нина, Кульбацкая Мария. Субъект-субъектный подход к организации педагогического процесса. В статье рассмотрены значение и преимущества субъект-субъектного подхода к организации педагогического процесса. Раскрыта сущность понятий «объект», «субъект», «субъект-объектный подход», «субъект-субъектный подход». Выделены особенности субъект-субъектного подхода взаимодействия и механизм его реализации. Обращено особое внимание на то, что субъект-

субъектный подход является одной из ключевых составляющих эффективного взаимодействия участников педагогического процесса, ведь предусматривает взаимное и плодотворное развитие качеств личностей как ученика, так и учителя в процессе их общения и совместной деятельности.

Ключевые слова: объект, субъект, субъект-объектный подход, субъект-субъектный подход.

Slyusarenko Nina, Kulbatska Maria. Subject-subject Approach to the Organization of the Teaching Process. The article deals with the sense and advantages of the subject-subject approach to the organization of the teaching process. The nature of the concepts «object», «subject», «subject-object approach», «subject-subject approach» has been revealed. The peculiarities of the subject-subject interaction and its implantation mechanism are singled out. A lot of attention is attracted to the fact that the subject-subject approach is considered to be the one of the key elements of the effective interaction among partners of communication, as it provides mutual and fruitful development of pupil's and teacher's qualities in the process of their communication and joint activities.

Keywords: object, subject, subject-object approach, subject-subject approach.

Одержано 02.06.2015